

Toivo Pekkanen – historiamies, sosiologi ja filosofi

ARTO KOHO

Toivo Pekkanen (1902–1957) oli ”moni-ilmeinen ja objektiivinen yhteiskunnan tutkiskelija”, kuten Kauko Kare sanoi. Matti Mäkelän mielestä tutkija, ei vain tutkiskelija. Upeata tunnustusta akateemikoksi päätyneelle miehelle, jonka koulunkäynti jäi vähiin perheen köyhyyden aiheuttamien esteiden ja estojen vuoksi.

Voiko Pekkasta pitää sosiologina ja filosofina? Filosofista pohdiskelua löytyy monista teoksista, sosiologista etenkin *Tehtaan varjosta* (1932), *Jumalan myllyistä* (koonti 1946) ja *Kotka-eepokesta* (1948–1952). Jäljempänä tarkastellaan Pekkasen ansioita sosiologina ja filosofina.

Kauko Kare toimitti *Teokset* ja oli ihaileva tutkija. Kirjailija-Pekkanen edusti älyllistä kapitalismia, ei pelkkää herravihaa ja näki aatteiden taakse.¹ Leo Vuotilan mukaan jo Pekkasen kirjailijaksi tuleminen ilmensi yksilön ja yhteisön ristiriitaa. Pekkanen piti työläisten taistelua jalona ja oikeudenmukaisena, mutta kirjoitti paikoin kuin konservatiivinen moralisti.² Keijo Ahti on puoltanut Pekkasen yleisinhimillistä asennoitumista ja vakaumusta siitä, että taide ja sivistys ovat arvoja sinänsä. Vain totuus ja tieto totuudesta voivat muuttaa maailmaa paremmaksi.³ Suppeammissa esityksissä (Sarajas, Laitinen, Kirstinä) Pekkasta on pidetty tärkeänä työväen olojen ja teollistumisen kirjailijana, jota muun muassa Olavi Siippainen, Lauri Viita ja Väinö Linna seurasivat.

Raoul Palmgren väheksyi Pekkasta työväenliikkeen kirjailijana, mutta kehui Pekkasta lakon (*Isänmaan ranta*, 1937) ja kaupungin kuvaajana. Kaupunkikuvaus nousi uudelle tasolle, se oli asiantuntevaa, monesta eri näkökulmasta ja realistis-

tisesti laadittua.⁴ Pekkanen vihasi ja rakasti kaupunkiaan. Matti Mäkelän mukaan *Tehtaan varjosta* oli jo täysmittainen yhteiskunnallinen romaanin ja *Kotka-eepos* lopulta tutkimustyö työläisyhteisön noususta.⁵

Historiamies ja sosiologi

Romaanin historiasta voidaan jäljittää yleisiä kehityslinjoja ja samalla arvioida uudelleen niiden pätevyyden rajoja.⁶ Romaanit toimivat ”aineistona”. Pekkasta ei voida lähestyä vain tietyn ”opin miehenä”. Pekkanen uskoi kehitykseen ja sivistyksen voimaan, joskin valistususkoa horjuttivat pessimismi ja ahdistus.

Tehtaan varjon Samuel on jo kypsä kehityksen ja kulttuurin tarkkailija. Kaupunki on kaunistunut, satama, teollisuus ja liikelaitokset kehittyneet. Asukkaat ovat työteliäitä, mutta pinnan alta löytyy tyytymättömyyttä. Työttömyys nousee ja laskee, rikkaus ja köyhyys jatkavat eloaan ja ihmiset tuntevat olonsa epävarmaksi kivikautisten esi-isien tavoin. Jokainen uusi sukupolvi tietää enemmän kuin edellinen. Samuelin kohtalo on ”tehdä teoria kaikesta”, mutta näky on karu. Kerran koneet valloittavat maailman, työväenluokka on täyttänyt tehtävänsä ja sen on aika poistua näyttämöltä. Mitä ihmiset tekevät silloin, häviävätkö köyhät? Juhana Korpolainen, jonka isän bolševikit surmasivat, ennustaa *Inkerin romaanissa*, että talonpojat häviävät. Itsenäinen talonpoika ja kommunismi eivät voi olla olemassa yhtä aikaa. *Jumalan myllyissä* pessimistisim-

1 Kare 1952, 9–11

2 Vuotila 1967, 16, 77 ja 155

3 Ahti 1967, 25 ja 235

4 Palmgren 1989, 92–95, 157–160

5 Mäkelä 2002, 13, 77, 170–173

6 Meretoja & Mäkilä 2013, 17

mät näyt kulttuurin ja sivistyksen tulevaisuudesta esittävät kirkkoherra, opettaja ja tehtaan johtajan poika. Apeita pohdintoja harjoittavat *Myllyssä* myös lakon johtajat Helminen ja Kiiski tappion tultua.

Olivatko pohdinnat historianfilosofiaa, sellaista teoreettista katsantoa, jossa historian kululle etsitään jotakin tarkoitusta, periaatteita tai päämäärää? Pekkanen näki asiat kehityksen ja kasvun kautta. Yksilön kasvu on kilvoittelua, eritoten kirjailijaksi tuleminen ja siinä tehtävässä päteminen. Esitelmässä kirjailijan kutsumuksesta (1947) Pekkanen sanoi, että saarnaaja esittää ja tulkitsee valmista tekstiä, kirjailija taas kyselee, etsii ja kilvoittelee. Leo Vuotila päätteli, että tässä puhuu enemmän tutkija kuin taiteilija.⁷

Kari Sallamaa tähdensi, että Pekkanen oli kiinnostunut D.H. Lawrencesta. Taustalla väikkyi vitalismi, elämänvoiman oppi, Nietzsche, Bergson, ja myös Freud. Sallamaan mielestä Pekkasen vitalismi on rinnakkaista realismin kanssa vaihtelevin painotuksin.⁸ Yrjö Varpio on huomionut modernismin aihiot. Pekkanen ryhtyi Kotka-historioinnin ohella kirjallisiin kokeiluihin, jotka ovat sukua psykoanalyttiselle realismille ja modernismille.⁹

Positivismi oli ajan henkeä. Hippolyte Tainen ”kaunotaiteiden filosofian” oli määrä olla historiallinen, ei-dogmaattinen ja vailla ohjesääntöjä. Taideteokset ovat tosiasioita ja tuotteita luonteenominaisuuksineen. Niitä tutkitaan, tiede ei tuomitse eikä omista, se toteaa ja selittää, Taine sanoi.¹⁰ Teos oli ilmestynyt L. Onervan kääntämänä vuonna 1915, ja se ilmeisesti kuului Pekkasekin käsissä.

Positivismia tai ei, kun Pekkanen kirjoitti ”historioita”, hän operoi yksityiskohdilla. Hannu Raittilan mukaan yleiskäsitteiden esiintyminen proosatekstissä on huonoa kirjallisuutta. Kirjailija operoi aina yksityiskohdilla, yleiskäsitteet eivät ole proosan keinovalikoimaa. Raittilan mielestä Pekkanen kykeni detaljeilla tuomaan esille yhteiskunnallisia ristiriitoja ja luomaan niistä kokonaiskuvan. Detaljeissa näkyi myös ”vihollisen rakastaminen”.¹¹

Pekkasein historiankäsitteiden ”positivismi” ja ”empirismi” tulevat ilmi avainhenkilöiden poh-

dinnoissa. Havainnot ja faktat putoilevat tekstin lomaan. Kriittiset näkökohdat ovat kallellaan sosiologian suuntaan.

Sosiologi on tavallisimmin yksilön, ryhmien ja yhteisöjen tutkija, joka pyrkii selvittämään ja ymmärtämään, miten ihmiset toimivat yhteiskunnassa. Kare piti Pekkasta case-sosiologina. ”Mikäli nykyaikaista, teollistuvaa suomalaista yhteiskuntaa haluttaisiin kartoittaa kirjallisuudesta käsin, voitaisiin tuskin löytää todistusvoimaisempaa case-esimerkkiä kuin Toivo Pekkanen.”¹² Kareen mukaan sosiologit valitsevat tyypillisen yksityistapauksen, tutkivat sitä ja hahmottelevat tältä pohjalta yhteiskunnalliset ”paraabelinsa”.

Kareen toinen pääarvio koski Pekkasta teollistumisen kuvaajana. ”Suomen teollistumisprosessista on olemassa ainakin yksi esikuvallinen taiteellinen esitys: Toivo Pekkasein teokset.” Tässä Kare puhui esikuvallisesta taiteellisesta teoksesta. Toisaalta hänestä *Jumalan myllyt* oli verraton ”aatehistoriallinen tai sosiologinen romaani”.¹³ Historian professori Aimo Halila piti Pekkasta oivallisena teollistumisen ja yhteiskunnallisten murrosten kuvaajana. Pekkanen kuvasi myös yhteiskunnan sielua ja pyrki tunkeutumaan syvälle irrationaliseen, tajuttomaan ja salaperäiseen yksilön ja yhteiskunnan elämässä.¹⁴

Tainen ”positivismi” on pantava lainausmerkeihin, kuten Erkki Sevänen on vaatinut. Sosiologian tosiasiat ovat eri juttu kuin Tainen tosiasiat. Kirjallisuus on silti sosiaalisesti määräytynyt elämänalue.¹⁵ Sosiologia ja kirjallisuus ovat kilpailijoita (Kimmo Jokinen), ja kirjallisuus näistä kahdesta herkempi kuvauksessa (Voitto Ruohonen).¹⁶ Sosiologia vähintäänkin hiippailee kirjallisuuden liepeillä.

Yrjö Oinonen (1948) katsoi, että yhteiskunta ja kaunokirjallisuus tulivat meillä lähelle toisiaan 1880-luvun realismissa. Juhani Niemen mukaan hienojakoisempaan erittelyn välineet kehittyivät vasta 1900-luvulla. Hyvä kotimainen esimerkki on Pekka Haataisen väitöskirja maatalousköyhälistöstä, johon Joel Lehtonen, Ilmari Kianto ja Pentti Haanpää tarjosivat sosiaalishistoriallisesti todistusvoimaista materiaalia.¹⁷

12 Kare 1952, 8

13 Kare 1952, 11 ja 72

14 Halila 1957, 37–39

15 Sevänen 2011, 12 ja 16–17

16 Jokinen 2011, 70; Ruohonen 2011, 533

17 Niemi 1991, 20–22

7 Vuotila 1967, 60–61

8 Sallamaa 2002, 33–34

9 Varpio 2002, 10

10 Taine 1915, 12

11 Raittila 2002, 71–72

Tainen ”positivismiin” viitattiin edellä. Liisa Saariluoman linjauksen mukaan jokaisen yksittäisen romaanin kohdalla on kysyttävä erikseen, mikä on teoksen sisäinen logiikka, joka tekee siitä lukijalle mielekkään kokonaisuuden.¹⁸ Romaanin tai romaanisarjan sisällä ”historia” ja ”teoria” elävät rinnakkain, yksityiskohdat tukevat tai repivät toisiaan. René Wellek ja Austin Warren katsoivat, että kirjallisuus on yleisempää kuin historia ja biografia, mutta enemmän sidoksissa kerrallisiin ja yksittäisiin ilmiöihin kuin sosiologia ja psykologia.¹⁹

Pekkasen ensimmäinen suuri romaani oli *Teh-taan varjossa*. Myöhempi *Isänmaan ranta* on nostettu Suomen kirjallisuuden parhaaksi lakkoromaaniksi.²⁰ Tahto oli vielä suurempaan: *Kotka-ee-poksen* oli määrä olla teollistumisen historian esimerkki. Se oli tutkimustyö, ei vain romaanisarjan kirjoitus. Rouva Ester Kankkunen organisoivat kotkalaisen *Etelä-Suomen* toimituksen tekemään työtä Pekkasen tueksi.²¹

Faktoja koottiin ja historioita luettiin, perimätietoa oli kotikulmilta ja työpaikoilta. Faktat livah-tivat teoksiinkin. *Aamuhämärässä* (1948) Pekkanen kuvaa uuden sahan laitteistoa ja sen tehoa ja päätty lopulta erittelemään sahan tuotantolukuja sekä kimpisahan oivallisuutta.

Norjan saha leimasi elämää. Marja Bertling selvitti norjalaisen yhteisön elämää Kotkassa 1800-luvun lopulla. Kun omat puuvarat ehtyivät, norjalaiset ryhtyivät ostamaan puuta Suomesta ja perustamaan sahalaitoksia. Hans Gutzeit perusti Norjan sahan Kotkaan vuonna 1872. Sahalla tarvittiin ammattimiehiä, joita perheineen tuli etenkin kaakkoisen Norjan alueelta. Pian sahan ympäristöstä löytyi jo 90 norjalaisperhettä. Heille ja kotkalaisille työläisille rakennettiin pytinkejä. Malli tuotiin Norjasta.²² Pytingeistä osa on pys-tyssä, ja Kotkasta löytyy Adolfseneja, Hanseneja, Nielsenejä, Halvorseneja ja Guttormseneja.

Pekkanen oli sosiaalisten olojen kriitikko. *Teh-taan varjon* alkusivuilla Samuelin isä kuolee palat-tuaan vankileiriltä ja syötyään vahvistukseksi tar-koitettua, vatsalle sopimatonta ruokaa. Pahem-paa seurasi, köyhälistöperhe murtuu yhteiskun-nan armoilla eläväksi kurjalistoperheeksi. Kerron-ta työoloista on yhtä viiltävää. *Kotka-ee-poksen* Pek-

ka Mielonen oli alun perin Mutikaisen paimen, ei edes renki. Hän teki palkatonta työtä. Kaupungis-sa hän asettuu asumaan köyhän perheen luokse. Perheen asema paranee epäinhimillisesti raatamal-la, mukana perheen kymmen- ja yksitoistavuoti-aat tytöt. ”Vain siihen hän ei voinut koskaan tot-tua, että pienten lasten lapsuuskin uhrattiin niin häikäilemättömästi työn alttarille. Hänen sydän-tään vihlaasi joka aamu, kun hän näki tyttöjä he-rätettävän. Vielä matkalla työhön he hoipertelivat ja kaatuilivat kuin unissaan.”²³

Yksityiskohdissa näkyy Pekkasen monipuoli-suus. *Kuolemattomat*-kokoelman (1931) novellis-sa epäillään, että järki ei ole ollut niin tärkeä teki-jä kuin on uskoteltu. Uudessa yhteiskunnassa val-litsee kateus ja ainainen sota. Ihmiset ovat mater-ialisteja, järki on tappanut heiltä hengen. Toinen novelli kuvaa työläiskirjailijan tragiikan. Työläinen kapinoi hyötymoraalia vastaan ja pyrkii kirjailijak-si, irti pakkotahtisesta työstä, joka vie ilon ja or-juuttaa. Yksilö irtoaa siteistään, mutta on heikko kapinan johtajaksi ja epäonnistuu. Kirjailija kuo-lee unohdettuna ja puutteessa.²⁴

Pekkanen näki, että enemmistö työläisistäkin ajatteli vain taloutta ja mukavuutta. Työläinen voi olla rahanhimon valtaama, mistä Pekkanen loi ir-vokkaan kuvan eräässä novellissa. Vanha työläinen järjestää itselleen ylityötä, pyhätystä, yötyötä ja li-kaista työtä ansaitakseen hieman enemmän. Pyrkimys muuntuu sairaalloiseksi, ja hän on valmis pet-tämään tovereitaan työn tähden.²⁵

Pekkanen problematisoi ajatuksensa. Päähen-kilöt alinomaatutkivat vaikuttimiaan. *Isänmaan rannan* lakkojohtaja Helmistä ahdistaa toisten painostaminen näkökannalleen. Romaanissa tehta-anjohtajan ja lakkojohtajan pojat (Erkki Honkapää, Yrjö Helminen) ovat kriitikkoja. Erkki kri-tisoi isänsä suppeata moraalia, Yrjö korostaa tai-teellisia tavoitteita ja pohtii ”hyödyttömyyttään”. Nuori polvi ei suostu valheellisen tyytyväisyyteen. Helminen näkee, että hän oli vain väline työläis-ten tavoitteiden toteuttamiseksi. Lakon oikeu-tus tuli hänen ulkopuoleltaan ja hän joutui ”olo-suhteiden vangiksi”. Myös tehtaanjohtaja Honka-pää katsoo toimineensa asemansa velvollisuuksien mukaisesti. *Myllyjen* toisessa osassa (*Ne menneet vuodet*, 1940) korostetaan isänmaan palvelemista,

18 Saariluoma 1989, 11–12

19 Wellek & Warren 1969, 32

20 Mäkelä 2002, 115; Palmgren 1989, 160

21 Mäkelä 2002, 171

22 Bertling 2003, 4–25

23 ”Toverukset” 1948, Teokset V, 289–297

24 ”Mökki saaren rannalla”, I, 166 ja ”Yksi syy”, Teokset I, 161–162

25 ”Neljäkymmentäviisi vuotta”, Teokset I, 172–174

mutta edelleen surraan myös Helmisen kohtaloo vääryyden merkinä.

Mustan hurmion (1939) Joelille työ on järkevien tavoitteiden toteuttamista. Puutarhan hoito ei tuota taloudellista hyvää, mutta on yleisesti hyvää tuottavaa. Joelin olemus ei herätä kunnioitusta. Joel ”ei puhunut, vaan eli oppinsa”.²⁶ Joel on sosiologinen ideaalityyppi, rationaalisen elämäntavan edustaja.

Aamuhämärässä (1948) kontrastoidaan taitavasti uusien sahalaistosten omistajat ja papiston edustaja. Sahan perustajilla on rahaa ja valtaa, muttei moraalista vastuuta. Pappi on kultivoitunut, mutta voimaton. Protestiksi hän poistuu kutsuilta, kun ne saavat liian rajun luonteen. Kehittyvän kaupungin yhteiskunnalliset suhteet järjestäytyvät ja kiinteytyvät, mutta rahalla mitattavissa olevat suhteet nousevat tärkeimmiksi.²⁷

Toveruksissa (1948) Pekka Mielonen etsii oikeaa elämäntapaa. Kiinnittyminen kaupunkiyhteisöön tapahtuu mutkitellen, haparoivista työsuhteista kiinteytyviin, satunnaisista tapaamisista tuttavuuksiin. Päähenkilön elämän kautta kuvataan yhteisön kehitystä. Varhemmissa yhteiskuntateorioissa asetettiin vastakkain ”luonnon tila” ja ”yhteiskuntatila”, johon siirrytään sopimalla omaisuuden ja yksilön suojasta. Muutto kaupunkiin oli kuvaannollisesti ”yhteiskuntatilaan” siirtymistä.

Pekkanen tarjoaa historialle ja sosiologialle oman vahvan antinsa 1800-luvun lopun uusista työläisyhteiskunnista ja kaupungeista, vaikkapa Heikki Wariksen väitöskirjan rinnalla.

Filosofi Pekkanen

René Wellekin ja Austin Warrenin mukaan draaman tai romaanin arvon määrittää teoksen sisältämä psykologinen tieto. Tuttu väite siitä, että ”romaanikirjailija voi opettaa enemmän ihmisluonnosta kuin psykologit”, tuntuu pitävän paikkansa. Romaani paljastaa henkilöiden sisäisen elämän.²⁸

Millä perusteilla Pekkanen on eettinen kirjailija? Marko Nystrand on väitöskirjassaan pyrkinyt osoittamaan, että fiktiivisessä kirjallisuudessa olennaisinta on eettisten arvojen näyttäminen. Arvot korostuvat, koska kaunokirjallisuus on eettisesti hyödyllistä, sen avulla voidaan opettaa arvoja.

Lukeminen on eettinen tilanne, lukemalla voi kehittää omaa eettistä kyvykkyyttä. Etiikka on riippuvainen tarinoista. Näyttäminen vaatii kuitenkin lukijalta kykyä eläytyä teoksen kokemusmaailmaan. Nystrand nojaa Ludwig Wittgensteiniin: eettisistä arvoista ei voida mielekkäästi puhua (*sagen*), mutta niitä voidaan näyttää (*zeigen*) esimerkiksi taiteessa ja omassa elämässä.²⁹

Hanna Meretojan mukaan filosofinen kirjallisuustutkimus on useimmiten filosofisten teemojen, väitteiden ja ajatusten etsimistä kirjallisuudesta. Kiinnitetään huomiota romaanin muotoon (rakentumistapaan) ja haetaan yhteyksiä tietyn filosofian ja tietyn rakentumistavan välillä. Tai selvitetään taustalla olevia laajempia filosofisia olettamuksia, jotka voivat olla kirjailijalle myös tiedostamattomia.³⁰

Pekkanen asetti riman korkealle. *Eksistentialismi, tai yleisemmin elämänfilosofia*, tuskan ja epäilyn korostus, on Pekkasen etiikan *ensimmäinen rakennusaines*.

Eräässä novellissa tavanomainen onni nähdään yksinkertaisuuden, viattomuuden, tietämättömyyden ja itsekkyyden ilmentymäksi (*Unelma talosta*). Työkään ei tuota köyhille iloa eikä elämän tarkoitusta. Elämä jakautuu kahteen virtaan, joista toisen nimi on orjuus, toisen unelmat (*Ihminen – kone*). Köyhät ovat ”maailmaan heitettyjä”, heidän perintöosanaan ovat ankara työ ja luonteen kovuus. Köyhän osaan eivät kuulu rakkaus ja ilo.

Tehtaan varjossa Samuel pohtii proletaarina olemista. Se merkitsee alhaista asemaa ja henkistä tilaa, jota ”ahdistettujen ja poljettujen vainajien henget painavat vuosisatoin takaa”. Pekkasen ”eksistentialismi” on realistista: tuska on ankaraa todenkuvaa, ei taiteilijan luomisen tuskaa. *Kauppiaiden lapsissa* (1934) viitataan mahdollisuuteen, että elämällä on lopulta irrationaalinen perusta. Elämme valheessa, uskottelemme itsellemme tiettyjä asioita rohkean totuudellisuuden sijaan.

Isänmaan rannassa (1937) tuska aiheutuu siitä, että maailmassa on vaikeata olla vastuunsa tunteva ihminen. Lakkojohtajat Helminen ja Kiiski epäilevät vaikuttimiaan. Helmisen taiteilijajapoika Yrjö pohtii asemaansa ”sartrelaisesti” ja kokee, että hänet on ”varastettu itseltään”, mikäli hän omaksuu isänsä ajatustavan annettuna. Yrjö vaatii oikeutta tehdä elämällään, mitä itse tahtoo.

26 Teokset IV, 223 ja 226

27 Teokset V, 95 ja 108

28 Wellek & Warren 1969, 32–33

29 Nystrand 2012, 5 ja 24–28

30 Meretoja 2013, 52–59

Toinen rakennusaines on hyötyetiikan vastaisuus. Immanuel Kantin etiikkaa on perinteisesti pidetty utilitarismin vastakohtana. Kantin mukaan siveelliseen toiminnan lähtökohtana eivät voi olla tekojemme seuraukset. Moraaliset teot ovat moraalisia itsessään, kun yksilö noudattaa siveyslakia, kategorista imperatiivia. Kant ammensi etiikkansa lähtökohtia Jean-Jacques Rousseaulta: edistys ei ole edistystä, jos siihen liittyy moraalista rappiota. Yhteiskunta on väline korkeamman hyvinvoinnin tason saavuttamiseksi ja ihmisten moraalisten kykyjen kehittämiseksi. Yksilöt ovat riippuvaisia toinen toisistaan ja kadottavat vapauttaan. Kant seurasi Rousseautta ja ajatteli, että ihmisen on kyettävä kieltämään aktuaaliset halut ja tarpeet voidakseen toimia moraalisen veloituksen mukaisesti.

Romaanissa *Tientekijät* (1930) pyrkimys luonnon voimien hallintaan ja hyödyntämiseen nähdään järkevänä toimintamallina. Lappia teollistetaan ja luontoa alistetaan. Yritys epäonnistuu ja epäonnistumisen syyksi esitetään itsekkyyden, joka oli aatteiden valepukuun puettu. Romaanin insinööri sanoo, että pakko, välttämättömyys on aikamme moraalien ainoa perustus. *Tientekijätkin* sisältää lopulta hyötymoraalin kritiikkiä.

Samuel Oino arvostelee elämäkatsomusta, jonka ainoana tarkoituksena on leivän hankkiminen. Työläisten ammattiasutoissa ei vallitse sosialistinen ideologia, vaan naiivi luokkaitsekkyyden ja eri suuntien kilpailu. Sivistyneistöä ei jää kriittikittä. Sen ja kansan välillä on juopa, sivistyneistö ei välittäisi kansasta, ellei se saisi siltä palkkaansa. Ihmiset eivät voi rakentaa elämäänsä ajallispäikkällisen hyödyntävoittelun varaan. Elämällä tulee olla korkeampi tarkoitus.

Voittajissa ja voitetuissa (1952) pohditaan uuden yhteisön sisäisiä ongelmia, uskontoa ja moraalikäskyjen epäselvyyttä. Epäselvyys aiheutuu ihmisten välisten suhteiden monimutkaistumisesta teollisuusyhteisöissä. Yksilö joutuu lukemattomiin suhteisiin ja hänen tekonsa ja toimintansa moraalisten perusteiden arvioiminen mutkistuu. Pekkanen kuvasi teollisuusyhteisön kehitystä ”rousseauilaisesti” ja korosti eettisiä ideaaleja valistuksen hengessä.

Kolmas Pekkasen etiikan ”vahva juttu” on ajatus puolueettomasta tarkkailijasta. Adam Smith on sen tunnettu kehittäjä. Jos yritämme arvioida omia tunteitamme, arvostamistamme ja toimintaamme, meidän on etäännyttävä itsemme luonnollisesta asemastamme ja yritettävä tarkastella itseämme tietyltä etäisyydeltä. Yritämme tutkia itseäm-

me ja toimintaamme kuten ajatellamme kenen tahansa rehellisen ja puolueettoman tarkkailijan tutkivan niitä. Ajatus on peräisin stoalaisesta filosofiasta. Smith liitti idean *sympatia*-ajatukseen. *Sympatia* toisia kohtaan vaatii irtautumista itsekkäistä intresseistä. *Sympatia* johtaa altruistiseen toimintaan.³¹ Puolueeton tarkkailija on hyväntahtoinen ja ideaalinen tarkkailija – yksilö oivaltaa eettiset ideat ja kykenee toimimaan niiden mukaan.

Pekkanen on kuvannut kirjailijakutsunsa lähes samoin sanoin: ”kirjailijan on elämän tuskaan ja vaivaan uponneenakin kyettävä samalla kohoamaan sen yläpuolelle, punnitsemaan sen ilmiöitä oikeuden ja totuuden näkökulmasta käsin, korkealla vuorella olevan tähytäjän näkökulmasta käsin.”³² Korkeampi tähytyspaikka merkitsee yhteyttä ”hengen korkeampiin ilmenemismuotoihin”. Yksilö kykenee nousemaan ideoiden maailmaan ja tajuamaan esimerkiksi oikeudenmukaisuuden ja totuuden ideat. Pekkanen viittasi Platoniin. Platonin *eidos* (hahmo) ilmentää sitä, mikä on ”yhteistä monissa”. Pekkasen mukaan kirjailijan on taideteosta luodessaan ”saatava siepatuksi olosuhteiden alati eteenpäin vierivästä ja muotoaan muuttavasta virrasta jotakin pysyvää, asioiden ja esineitten idea niiden haihtuvien muotojen takaa.”³³

Pekkasen mielestä kirjailija tutkii elämää päämääränään taiteellisen tulos. Hän luo sosiaalisia tyyppisiä, jotka ovat jotakin enemmän kuin ”ihminen ahtaassa ulkonaisessa todellisuudessa”. Jokainen henkilöahmo on samalla yritys valaista ihmisen ongelmaa yleensä.³⁴ Myönteisenä ihmistyypinä esiintyy aina lukeva työläinen tai ”ajatuksissaan elävä ihminen”, ylipäätään ihmiset, jotka nousevat tavanomaisuuden yläpuolelle. Tällaisia ovat parhaat aatteen miehet. Aito aate ja sivistys ovat yksilön etujen ja ryhmätujen yläpuolella. Lukeva työläinen ja aito aatteen mies näyttävät usein jäävän häviölle, mutta tappio on näennäistä tai väliaikaista. Pekkanen uskoi, että historia tekee heille oikeutta.

Tähytäjän metodi on lopulta hyvin realistinen ja rationaali, mistä jokainen voi vakuuttua lue-malla teoksen *Lapsuuteni* (1952). Meillä on hieno ulkopuolinen todistus siitä, että puolueetto-

31 Smith 1976, 110 ja 138–141

32 Teokset VII, 48; kirjoitus on vuodelta 1948

33 Teokset VII, 15; kirjoitus on vuodelta 1947; sama ajatus esiintyy ”Isänmaan rannassa”, Teokset III, 82

34 Teokset VII, 30 ja 66; kirjoitus on vuodelta 1948

man tarkkailijan asenne vahvistaa teoksen eettistä voimaa. 1980-luvulla syntynyt Marietta Forgo on kertonut, että *Lapsuuteni* on ”rakas minulle, koska kertojan tunteet ovat minun omia tunteitani – lapsena romaani ennakoi aikuisuutta, nyt se on näyttänyt, että en ole yksin”.³⁵

Pekkasella on kolme hyvin ”näytettyä” etiikan ulottuvuutta: eksistentiaalinen tuska, utilitarismin kritiikki ja puolueettoman tarkkailijan asen-

ne. Pekkasen oma ajattelu on lukijalle kuin kirjailijan ”näkyvätön käsi”, joka pakottaa omien tunteiden ja arvojen pohdintaan. Tästä löytyy ”myötämieli sosiaalista rakentamista kohtaan ja kosketuskohta nykyajan ihmiseen”, mitä Leo Vuotila kehui.

Myötämielinen puolueeton tarkkailija, sitä Pekkanen todellakin oli.

KIRJALLISUUS

- Ahti, Keijo: Toivo Pekkasen kirjailijantie 1 – Kehitys vuoteen 1941. Helsinki: WSOY, 1967.
- Bertling, Marja: Elämää vieraalla maalla – Norjalainen yhteisö Kotkassa 1800-luvun lopulla. Pro gradu – tutkielma. Suomen ja Pohjoismaiden historia. Helsingin yliopisto, 26.10.2003. (www.thesis.fi)
- Forgo, Marietta: Toivo Pekkanen, Lapsuuteni. Teoksessa Laitila, Anu & Koivisto Silja: Kirja, joka muutti elämäni, Helsinki: WSOY, 2013.
- Halila, Aimo: Toivo Pekkanen, Kymenlaakson suuri kuvaaja. Teoksessa Ankkapurha IV – Kymenlaakson osakunnan kotiseutujulkaisu, Kotka: Sanomalehti Oy, 1957.
- Jokinen, Kimmo: Sosiaalisen haaste kulttuurintutkimuksessa. Teoksessa Ruohonen, Voitto & Sevänen, Erkki & Turunen Risto (toim.): Paluu maailmaan. Kirjallisten tekstien sosiologiaa. Toimituksia 1346. Helsinki: SKS, 2011
- Kare, Kauko: Toivo Pekkanen – Kirjailijankuvan piirteitä. Helsinki: WSOY, 1952.
- Kirstinä, Leena: Kirjallisuutemme lyhyt historia. Helsinki: Tammi, 2000.
- Meretoja, Hanna: Mitä on filosofinen kirjallisuudentutkimus? – Romaani filosofian ja historian risteyskohdissa. Teoksessa Meretoja, Hanna & Mäkikalli, Aino (toim.): Vantaa 2013
- Meretoja, Hanna & Mäkikalli, Aino: Esipuhe. Teoksessa Meretoja, Hanna & Mäkikalli, Aino (toim.): Romaanin historian ja teorian kytköksiä. Toimituksia 1405. Helsinki: SKS, 2013
- Mäkelä, Martti: Leveäharteinen ajattelija. Helsinki: WSOY, 2002.
- Niemi, Juhani: Kirjallisuus instituutiona. Johdatus sosiologiseen kirjallisuustutkimukseen. Tietolipas 122. Helsinki: SKS, 1991.
- Nystrand, Marko: Arvoja näkyvissä – Kaunokirjallisuuden etiikka Ludwig Wittgensteinin filosofian valossa. Väitöskirja. Humanistinen tiedekunta, Helsingin yliopisto, 10.12.2012 (www.thesis.fi)
- Oinonen, Yrjö: Kaunokirjallisuutemme ja yhteiskunta. Aikamme kulttuuri 4. Helsinki: WSOY, 1948.
- Palmgren, Raulo: Kaupunki ja tekniikka Suomen kirjallisuudessa – Kuvauslinjoja ennen ja jälkeen tulenkantajien. Toimituksia 506. Helsinki: SKS, 1989.
- Pekkanen, Toivo: Inkerin romaani. Helsinki: WSOY, 2002
- Pekkanen, Toivo: Teokset. Helsinki: WSOY, 1957–1958.
- Raittila, Hannu: ”Hiki tulee herraksi opetellessa” – kirjailijuus ja sosiaalinen nousu. Teoksessa Varpio, Yrjö (toim.): Tampere University Press 2003
- Ruohonen, Voitto: Kirjallisuuden ja sosiologian haastava suhde. Teoksessa Ruohonen, Voitto & Sevänen, Erkki & Turunen, Risto (toim.): Paluu Maaailmaan. Helsinki: SKS, 2011.
- Saariluoma, Liisa: Muuttuva romaani. Hämeenlinna: Karisto, 1989.
- Sallamaa, Kari: Toivo Pekkanen – realismista elämänfilosofiaan. Teoksessa Varpio, Yrjö (toim.): Tampere University Press 2003.
- Sarajas, Annamari: Viimeiset romantikot – Kirjallisuuden aatteiden vaihtelu 1880-luvun jälkeen. Helsinki: WSOY, 1962.
- Sevänen, Erkki: Kohti kirjallisten tekstien sosiologiaa. Kirjallisuussosiologia tutkimusalanana. Teoksessa Ruohonen, Voitto, Sevänen Erkki & Turunen Risto (toim.): Paluu maailmaan. Helsinki: SKS, 2011.
- Smith, Adam: The Theory of Moral Sentiments. Oxford: The University Press, 1976. [alkup. 1759]
- Taine, Hippolyte: Taiteen filosofia. Helsinki: Otava, 1915. [1909 painoksen mukaan; suom. L. Onerva]
- Varpio, Yrjö (toim.): Pekkasen perintö. Tampere University Press 2003. Kotkassa 2002 pidetyn seminaarin aineisto. www.tampub.uta.fi
- Varpio, Yrjö: Uuden vuosituhannen Pekkanen. Teoksessa Varpio, Yrjö (toim.): Tampere University Press 2003
- Vuotila, Leo: Kirjailija ja omatunto – Pekkanen, Linna, Siippainen ja Viita eettisinä kirjailijoina. Helsinki: WSOY, 1967.
- Wellek, René & Warren Austin: Kirjallisuus ja sen teoria. Helsinki: Otava, 1969. [alkup. teokset 1942–1956; suom. Vilho Wiksten ja Matti Suurpää]